

Світлана Володимирівна Зінченко,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 371.15:37.013.83

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА: ОСОБИСТІСНИЙ АСПЕКТ

В статтє автор анализує види преподавательської діяльності. Виділяє в ціннісних орієнтирах преподавателя три вєдущих типа значимих отношеній к професіональній діяльності. Раскрывает суцність професіонально-педагогіческой культури, методологіческой культури, культури педагогіческого общєня преподавателя.

Ключевые слова: преподаватель, ціннісні орієнтири, культура, духовність, інтелегентність.

In the article the author analyzes the types of teaching activities. Highlights in the values of the teacher are three leading types of significant relationships to the profession. Reveals the essence of professional and pedagogical culture, studies in culture, culture of pedagogical communication of the teacher.

Key words: teacher, value orientations, culture, spirituality, intelligence.

За психологічною значущістю освіта дорослих спрямована на збагачення творчого потенціалу та всебічного розвитку особистості. На якому б етапі життєвого та професійного шляху не знаходилася людина, не вважатиме себе остаточно сформованою особистістю і професіоналом. У цьому полягає важлива особливість індивідуального досвіду, самосвідомості, розвитку мислення особистості.

Тому характерною особливістю сучасного етапу розвитку педагогічної освіти є не тільки диференціація спеціальностей, але й інтеграція – намагання подолати вузьку спеціалізацію вчителя і надати йому можливості набути одночасно декілька спеціальностей. Це викликано потребами суспільства (зміни у змісті освіти і поява нових предметів) та забезпечення повної зайнятості (навантаження) викладача, можливістю реалізувати творчий потенціал або самовизначитися в одній із спеціальностей.

Існує декілька основ диференціації педагогічних спеціальностей, що об'єднуються у професійну групу «освіта»:

– залежно від вікового періоду розвитку особистості, обумовлюється специфіка взаємовідношень (вихователь дошкільної установи; вчитель початкової,

основної і старшої середньої освіти; викладач ПТНЗ, науково-педагогічний працівник ВНЗ, викладач, який працює з дорослими у системі підвищення кваліфікації, перепідготовки тощо);

– на основі предметних знань, що виступають в якості засобів взаємодії (наприклад, учитель історії, музики, фізики тощо);

– на основі особливостей психофізіологічного та соціального розвитку особистості з якою взаємодіє педагог (наприклад, дефектологи, сурдопедагоги тощо);

– групи спеціалістів, які працюють у різних типах навчальних закладів (учитель системи загальної середньої освіти, педагог професійної або додаткової тощо).

Професія в цілому – це основний вид професійної діяльності людини. Викладацька професія – одна з давніх на Землі, її можна назвати однією з вічних та неперехідних сфер людської діяльності. Функцію соціалізації, долучення дітей і дорослих до соціального досвіду, виконував єдиний інститут соціального виховання – сім'я. Докорінний розподіл діяльності між чоловіками і жінками призвів перших – до навчання військовій справі, а жінок – до навчання побутовим

речам: приготування їжі, пошиття одягу, створення житла. Подальший цивілізаційний розвиток людства, поява економічних відносин і політичної організації суспільства, науки, релігії призвели до виникнення інституту освіти, системи виховання. У розвинених цивілізаціях – Китаї, Греції, Римі – з’явилася елементарна освіта для вільних громадян і вища – для заможних.

Таким чином, виникає педагогічна діяльність, а також клас людей, які займаються цією професією.

Поняття «педагог» – грецького походження (*paidagogos* – вести дитину), виконував функцію морального нагляду за ним. У Давній Греції існували вчителі: граматисти (елементарний вчитель), педотриб (учитель гімнастики), кефорист (учитель музики) та інші. Видатними педагогами Давньої Греції були філософи, які заснували школи: Піфагор, Сократ, Платон, Аристотель.

Поняття «учитель» та «викладач» часто вживаються як синоніми, хоча вони відрізняються за значущістю. Учителем називають педагога який працює у загальноосвітніх навчальних закладах, викладає один чи декілька навчальних предметів. Викладач займається викладацькою діяльністю у ПТНЗ, а науково-педагогічний працівник у ВНЗ.

Потреба бути вчителем, науково-педагогічними працівником може виникнути у будь-якої дорослої людини на певній стадії особистісного та професійного розвитку. Відмінність між педагогічною діяльністю та виробничою визначає особливість її компонентів (табл. 1).

Таблиця 1

Структура виробничої та педагогічної діяльності

Компоненти діяльності	Діяльність	
	виробнича	педагогічна
Суб’єкт	Інженер, технік, робочий	Педагог
Об’єкт (предмет)	Матеріали, технології	Формування і розвиток особистості того, хто навчається
Засоби	Обладнання, механізми	Методи і засоби навчання і виховання, сама особистість педагога
Продукт	Матеріальні цінності	Духовні цінності: освіченість, вихованість особистості

У центрі будь-якої діяльності є суб’єкт – той, хто здійснює цю діяльність і об’єкт – на кого ця діяльність спрямована. Специфіка педагогічної діяльності пов’язана з особливостями об’єкта та предмета цієї діяльності. Педагогічна діяльність виконує творчу соціальну функцію: формується та розвивається особистість, забезпечується її культурний та виробничий потенціал. Успіх соціалізації та професіоналізації особистості залежить від творчого потенціалу, становлення соціальної позиції вчителя, викладача або науково-педагогічного працівника.

Однією із важливих функцій становлення викладача є культурно-гуманістична. Освіта є головним механізмом збереження, успадкування і розвитку культури суспільства, що визначає характер цивілізаційного руху вперед.

Поняття «культура» містить значне смислове навантаження. Соціологи дають йому біля 500 визначень. Одне з них – «...специфічний спосіб людської діяльності, сукупність її творчої діяльності, результатів цієї діяльності, способів розповсюдження та використання матеріальних цінностей, досягнень в організації суспільних відношень, що сприяють прогресивному розвитку людства» [3].

Сутнісними умовами реалізації культурно-гуманістичної функції Є. Бондаревська вважає:

- відношення до того, хто навчається як до суб’єкта життя, здібного до культурного самовизначення і саморозвитку;
- сприйняття викладачем себе, як посередника між тим, кого навчаємо і культурою, здібного ввести у власний світ культури та надати допомогу і підтримку особистості в індивідуальному самовизначенні у світі культурних цінностей;
- ставлення до освіти, як культурного процесу, рушійними силами якого є пошук особистісного культурно-просвітницького простору [2].

Викладачу необхідно пам’ятати про допоміжний, обслуговуючий характер власної навчальної діяльності, залежно від ролі і значення, здібностей організовувати діяльність тих, кого навчаємо, надання допомоги у навчанні.

Отже, навчання – це організація викладачем-андрагогом активної пізнавальної діяльності суб’єктів навчання, спрямованої на розв’язання певних завдань. До основних компетентностей навчальної діяльності відносяться: особистісна, діяльнісна, інформаційно-теоретична, результативно-рефлексивна. Вони забезпечують цілісність навчальної діяльності, відображають її багатофункціональний характер. Таким чином, можна вибудувати систему навчальної діяльності та дії за Н. Кузьміною, Е. Роговим, В. Сластьоніним (табл. 2).

Цілісність особистості передбачає її структурну єдність [7]. У структурі особистості викладача провідна роль належить професійно-педагогічній спрямованості, що є тією основою, що об’єднує основні професійно значущі властивості вчителя/педагога/науково-педагогічних працівників. Професійно-педагогічна спрямованість розглядається, як система домінуючих мотивів: інтересів, потреб, нахилів, що спонукають до професійної діяльності. Провідною умовою становлення професійно-педагогічної спрямованості є відкриття педагогічного покликання та формування професійно-ціннісних орієнтирів.

У ціннісних орієнтирах учителя/викладача/науково-педагогічних працівників можна виділити три провідні типи значущих відношень до професійної діяльності:

- 1) педагогічна діяльність (усвідомлення цілі і

Таблиця 2

Види навчальної діяльності та відповідні їй педагогічні дії

Види навчальної діяльності	Педагогічні дії
Прогностична – передбачення та прогнозування результату навчальної діяльності, моделювання педагогічного процесу	Аналіз педагогічної ситуації; формування педагогічних цілей; відбір можливих способів досягнення; передбачення результатів; визначення етапів педагогічного процесу та поділ часу
Проектувальна і конструктивна – проектування і планування педагогічного процесу	Конкретизація цілей та завдань на основі діагностики потреб, інтересів та можливостей суб'єктів навчання; визначення етапів і способів їх реалізації; відбір та композиція навчального матеріалу; визначення педагогічних умов: матеріальних, організаційних, психологічних
Організаторська – організація власних педагогічних дій та дій тих, кого навчаємо	Створення мотивації у суб'єктів навчання до діяльності; інтеграція та адаптація навчального матеріалу до рівня підготовленості суб'єктів навчання, їх життєвого досвіду; організація спільної діяльності за допомогою різних форм і методів; стимулювання самостійної пізнавальної і творчої активності суб'єктів навчання
Комунікативна – побудова міжособистісних взаємодій і відношень, що створюють умови для організації ефективного педагогічного процесу	Сприйняття (перцепція) психологічного стану партнерів зі спілкування; визначення індивідуальних особливостей на основі адекватної інтеграції зовнішніх сигналів; встановлення психологічного клімату зі суб'єктами навчання
Рефлексивна – підведення підсумків педагогічної діяльності	Контроль за результатами освітнього процесу; аналіз та оцінювання отриманих результатів з точки зору їх відповідності умовам; з'ясування причин успіху або невдачі; визначення напрямів корекції своєї діяльності та професійного вдосконалення

особистісного смислу цієї діяльності, суспільна значущість, зацікавленість в результатах тощо);

2) *особистість суб'єкта навчання* (його сприйняття і спрямованість на розвиток особистості);

3) *особистість учителя/викладача/науково-педагогічного працівника* (наявність професійного ідеалу та позитивної Я-концепції, як сукупність уявлень про себе, особистісні та професійні якості).

Провідною цінністю педагогічної діяльності є особистість людини, яка навчається, її розвиток і становлення.

Основним змістом першого блоку професійно-ціннісних орієнтирів виступають: орієнтир на інтереси і потреби людини, яка навчається, взаємодія та співробітництво зі суб'єктами навчання.

Другий блок – відображає відношення до професійної діяльності, яке містить орієнтири на цінності професії, що виражають значущість трудової діяльності для особистості, характеризуючи потреби і мотиви участі в ній.

Третій блок професійно-ціннісних орієнтирів учителя/викладача/науково-педагогічного працівника містить орієнтації, що відображають і визначають відношення до себе, як педагога.

Отже, ядро ціннісних орієнтирів учителя/викладача/науково-педагогічного працівника складають моральні орієнтири, що визначають рівень професіоналізму, педагогічної культури та проявляються у поведінці, діяльності, відношенні до суб'єктів навчання.

Педагогічна професія вимагає від особистості високої професійної культури та високого рівня педагогічної майстерності, що долучають її до загальнолюдської та педагогічної культури суспільства,

становлення на цій основі власної та професійної культури. Поняття «культура» завжди асоціюється у нашій свідомості з удосконаленням людини, досягненням нею висоти у певній сфері життя або професійній діяльності (культура – культивування), а також долучення до системи вищих цінностей (культура – культ, повага, любов). За висловом В. Біблера, «... культура є форма одночасного буття і спілкування людей... минулих, сьогоdnішніх, майбутніх культур, форма діалогу і взаємопородження цих культур...» [1]. Культура – це стиль життя, а в цьому стилі творчість самого життя. Основою становлення професійної культури вчителя/викладача/науково-педагогічного працівника виступає його загальна культура, що проявляється у:

- різнобічності, широкому світогляді, ерудиції;
- високому рівні духовних інтересів і запитів, естетичних і моральних потреб у спілкуванні з мистецтвом, людьми, природою;
- культурі мислення, емоційній культурі особистості, культурі професійної діяльності, спілкуванні, правовій та екологічній культурі тощо. Для характеристики культурної особистості використовуються такі поняття як «духовність», «інтелігентність».

Духовність – складне утворення, якісна характеристика свідомості та самосвідомості особистості, що відображає цілісність та гармонію внутрішнього світу, здібність виходити за межі себе та гармонізувати відношення з оточуючим світом. Це особливий емоційний стан особистості, що проявляється у рухах душі, загостренні сприйняття того, що оточує людину, здібностях до високих духовних станів тощо. Поняття «дух» латинського походження – spiritus – подих,

тонке повітря, дихання. Психологи вважають, що повністю бездуховних особистостей немає, духовність не знаходиться у залежності від здібностей та інтелекту людини.

Інтелегентність як характерна риса культурної особистості не зводиться до отримання вищої освіти та інтелектуальної професії. На думку Д. Лихачова, якщо позбавити інтелегентну особистість пам'яті, «... вона забуде все, не буде знати класиків літератури, видатні твори мистецтва, забуде великі історичні події. Але якщо при цьому вона збереже сприймання культурних цінностей, естетичне почуття зможе відрізнити справжнє мистецтво від фальшивки, ...якщо вона зможе зрозуміти характер та індивідуальність іншої особистості, ввійти в її положення, допомогти їй... – це і є інтелегентна людина... Інтелегентність не тільки у знаннях, а у здібностях до розуміння іншої особистості. Вона проявляється у тисячі і тисячі дрібниць: у вмінні поважно дискутувати, непомітно допомогти іншій, берегти природу тощо» [4].

Професійно-педагогічна культура вчителя/викладача/науково-педагогічного працівника базується на загальній культурі особистості, виступає як проектування у сферу професійної діяльності та особистості педагога, культури в цілому, педагогічної культури суспільства і містить систему загальнолюдських ідей, професійно-ціннісних орієнтацій та особистісних якостей, універсальних способів пізнання і гуманістичних технологій педагогічної діяльності.

Методологічна культура учителя/викладача/науково-педагогічного працівника є достатньо складним особистісним утворенням. Вона містить педагогічну філософію, представлену в його концепції, як системі основоположних педагогічних принципів, ідей, що визначають педагогічний світогляд. Побудова власної концепції передбачає: розвиток, формування, соціалізацію, виховання, навчання, освіти тощо. Вона повинна вписуватися у загальну концепцію освітнього закладу.

Культура педагогічного спілкування забезпечує побудову педагогічної взаємодії на основі гуманістичних принципів. Досягнути успіху у діловому спілкуванні зі суб'єктами навчання можна тоді, коли встановлено емоційно сприятливі умови відношень. Тому в основі культури педагогічного спілкування містяться особистісні якості педагога: справедливість, щирість, відкритість, терпимість, витримка, повага, тактовність, толерантність тощо.

Аксіологічний компонент професійно-педагогічної культури містить систему цінностей, що визначаються відношенням учителя/викладача/науково-педа-

гогічного працівника до власної діяльності, її цілями і засобами, якостями особистості, системою знань, необхідних у професійній діяльності. На основі цінностей у структурі професійно-ціннісних орієнтирів викладача складається система соціальних установок і особистісних централій, що визначають спрямованість педагогічної діяльності, ієрархію інтересів.

Особистісно-творчий компонент професійно-педагогічної культури учителя/викладача/науково-педагогічного працівника визначається спрямованістю та своєрідністю особистості. Сучасна педагогіка і психологія розглядають становлення самобутності особистості, її самореалізацію та самоактуалізацію як важливу умову успішної професійної діяльності [6].

Таким чином, творча індивідуальність учителя/викладача/науково-педагогічного працівника є самобутністю професійного світогляду, пошуку призначення і смислу життя, здібності створювати нове, яскраве, оригінальне. Вчителю/викладачу/науково-педагогічному працівнику повинні бути притаманні: прагнення до самореалізації, покликання, автентичність, ефективне сприйняття реальності, прийняття себе та інших такими, якими вони є, незалежність та впевненість у собі, безпосередність та щирість, відкритість новому досвіду, гнучкість, динамічність, готовність до змін [5].

Використані літературні джерела

1. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры [текст] / В. С. Библер. – М.: Политиздат, 1990. – 413 с.
2. Бондаревская Е. В. Концепция личностно ориентированного образования и целостная педагогическая теория [текст] / Е. В. Бондаревская. // Школа духовности 1999. – № 5. – С. 48-49.
3. Гончаренко Н. В. Духовная культура: источники и движущие силы прогресса [текст] / Н. В. Гончаренко. – К.: Наукова думка, 1980. – 379 с.
4. Лихачев Д. С. Земля родная: Книга для учащихся [текст] / Д. С. Лихачев. – М.: Просвещение, 1983. – 256 с.
5. Маслоу А. Психология бытия: пер. с англ. [текст] / А. Маслоу. – М.: Рефл-Бук; – К.: Ваклер, 1997. – 300 с.
6. Никитина Н. Н. Введение в педагогическую деятельность: Теория и практика: учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений [текст] / Н. Н. Никитина, Н. В. Кислинская. – 2-е изд. испр. – М.: Академия, 2006. – 224 с.
7. Рубинштейн Л. С. Основы общей психологии: в 2-х т. / С. Л. Рубинштейн. – М., 1989. – Т. 2. – 328 с.